

Prof. Dr. Selçuk UYGUN*

Cumhuriyetimizin 100. Yılında Medreselerden Üniversiteler için Ders Çıkarılabilir mi? Bazı sorular...

Eğitim tarihinde medreseler Türk-İslâm dünyasının en karakteristik okullarıdır. Medreselerin güçlü olduğu dönemler olduğu gibi zamanla zayıf düştüğü, bozulduğu ve işlevlerini kaybettiği dönemleri de yaşamıştır. Medreselerin güçlü olduğu dönem, genelde 16. yüzyıla kadar olan yıllardır. Ondan sonra bozulmaya başlamışlardır. Burada, hem medreselerin güçlü olduğu dönemlerden hem de bozulma nedenlerinden bazı özlü durumları paylaşarak cumhuriyetimizin 100. yılında “üniversite eğitimi için bazı dersler çıkarılabilir miyiz?” sorusuna cevap aramaya çalışacağım.

İstiklâl Marşımızın şairi Mehmet Âkif, *Safahat 7. Kitabında Kıssadan Hisse* başlıklı beytinde şöyle seslenmiştir: “Geçmişten adam hisse kaparmış... Ne masal şey! / Beş bin senelik kıssa yarım hisse mi verdi? / "Tarih"i "tekerrür" diye tarif ediyorlar; / Hiç ibret alınsaydı, tekerrür mü ederdi?” “Tekerrür”, “bir daha olma, tekrarlamak” anlamına gelmektedir. Geçmişin tekrarı, olumlu dahi olsa ilerleme için bir mesafenin kat edilmediğini gösterir. Oysa “tekerrür”, daha çok “bir kusur veya suçun tekrar edilmesi” manasında kullanılmaktadır ki, en çok rahatsız olunması gereken de budur.

Medreseler, her düzeyde eğitim veren kurumlardır. En güçlü eğitim verenleri, bugünkü üniversite düzeyindeki kurumlara eşdeğer olarak görülebilir. Örneğin Fatih, Süleymaniye medreseleri bugünkü üniversite düzeyinde eğitim veren kurumlar olarak değerlendirilir. Süleymaniye Medreselerinin en prestijlisi olanı da Dârülhadis medresesidir. Bu medrese, bugünkü ilahiyat fakültesi işlevinde ve doktora düzeyinde bir kurum olarak da kabul edilebilir.

* Süleyman Demirel Ü. Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi, ORCID: 0000-0002-6808-2829, selcukuygun@sdu.edu.tr

Dârülhadis, hadis râviliği veya tefsir öğretimi yapan bir kurum olarak değerlendirilebilir. Tüm medreselerde olduğu gibi burada da nakilci bir eğitim söz konusudur. Bir din toplumu olarak görülen Ortaçağda böyle bir kurum belki gerekliydi. Oysa toplumsal yapının değişimiyle birlikte kurumlar da kendisini yenilemek durumundadır. Günümüzde, en prestijli kurum olarak Dârülhadis türünden kurumlar olduğunu ve bu kurumlarda en üst düzeyde nakilci ve ezberci bir eğitimin yapıldığını düşünün? Bu durum, bugünün ihtiyacına cevap verir mi sizce? Elbette ki hayır. Bu bağlamda geçmişte güçlü eğitim kurumu olan medreseler nasıldı ve niçin bozuldu? Medreseler ile günümüz eğitim sorunları arasında bir bağ kurulabilir mi? Bundan ne tür dersler çıkarabiliriz? İşte bu vb. sorular üzerinden yeni sorular üreterek üniversitelerimizi sorgulamaya çalışacağız. Amacımız ise, üniversitelerimizin çağdaş, bilimsel ve daha iyi olmasıdır. Bu makaleden çıktı olarak geçmişten olumlu dersler çıkarabileceğimiz gibi, olumsuzlukların da bir daha yaşanmaması için yazdıklarımız uyarıcı nitelikte olacaktır.

Olumlu Durumlardan Çıkarılabilecek Dersler

İlk örneğimiz medreselerin güçlü olduğu dönemden olsun. Buyurun, örneğimiz 15. yüzyıldandır.

On beşinci yüzyılda Bursalı Kadızâde-i Rûmî, pozitif (fen / doğa bilimleri) bilimlerde eğitimi geliştirmek için Horasan ve Maverâünnehir bilginlerinden ders almak arzusuyla oralara gider. Bilimsel merakı ve azmiyle kendini yetiştirir ve müderris olur. Semerkant'ta aynı zamanda baş müderris /dekan olan Timur'un torunu Uluğ Bey, devlet adamı olunca medresesine Kadızâde'yi baş müderris olarak atar. Medreseler, o yıllarda daha bozulmamış; sadece dini bilimlerle uğraşan yerler değil, müspet bilim konularının da sonuna kadar tartışıldığı ve öğrenildiği özerk kurumlardır. Örneğin Uluğ Bey'in medresesi, yükseköğretim düzeyinde astronomi ağırlıklı eğitim veren bir medresedir.

Uluğ Bey'in babası Şahruh, devletin başındadır ve Semerkant'ın yönetimini de ona bırakır. Ancak bu görevi üstlenen Uluğ Bey, kendini daha çok devlet adamı olarak değil de bir bilim adamı olarak görür. Çünkü o, bir bilim aşığıdır. Bu görev kendisine tevdi edilince baş müderris görevini bırakmak durumunda kalır ve bu görevi, en ehil kimse olarak gördüğü müderris Kadızâde'ye devreder; ancak ilim meclisinden de uzak kalmak istemez. Kadızâde'nin baş müderrisliğini yaptığı bir sırada günlerden bir gün Uluğ Bey'in beyliği tutar ve medresedeki bir müderrisi baş müderris Kadızâde'den habersiz görevden alır. Bunu öğrenen Kadızade, evine kapanır ve medreseye gitmez. Uluğ Bey, baş müderris Kadızâde'nin niçin görevine gelmediğini öğrenince onun evine kadar gider, gönlünü alır ve hatasından vazgeçerek görevden el çektiği müderrisin görevini iade eder. Böylelikle baş müderris Kadızâde de, tekrar medresedeki görevine döner. Kadızâde-i Rûmî, matematik ve astronomi bilginidir. O, bilimsel düşüncesindeki yetkinlik ve özgürlüğüne düşkünlüğü kadar Fatih Sultan Mehmet'in de kendisine iltifat edip medresesine davet ettiği Ali Kuşçu'nun da hocasıdır.

Burada anlatılan kıssadan hisse nedir? Elbette ki eğitim kurumlarının, özellikle yükseköğretim kurumlarının siyasal iktidarlardan bağımsız ve özerk olmaları gerektirir. Özellikle bilimi önceleyen eğitim kurumları için hürriyet zorunludur. Çünkü bilim hürriyeti sever. Hürriyetin olmadığı yerden ise kaçır ve başka yere göç eder. Eğitim tarihi ise, bunun şahididir. Örneğin Antik dönemde bilginler, despotik Sparta'da değil, daha demokratik ve özgür şehir Atina'da yetişmiştir. Hürriyet ilkesi, yükseköğretim kurumları için en azından "özerklik" ile açıklanabilir.

Yüzyılımızda yükseköğretim kurumlarını temsil eden öğretim kademesi üniversitelerdir. Üniversiteler, öğretimin yanı sıra bilimle meşgul olması beklenen kurumlardır. Onun için, en azından bu kurumlarda tek tek özerklik kaçınılmazdır. Bu özerkliğin, bilimsel araştırma ve yayın alanında sağlanması beklendiği kadar idari ve mali alanda da olması gerekir. Çünkü akademisyenlerin özgürce araştırma ve bilim yapabilmesinin yolu, ancak böyle mümkün olabilmektedir. Öyleyse cumhuriyetimizin 100. yılında çağdaş dünyada kabul gören özerklik konusunda

üniversitelerimizin durumu nedir? Ya, öğretim üyelerinin bağımsızlığı veya özerkliği konusunda ne diyebiliriz? Bugün üniversitelerin bağlı olduğu kurum, darbe sonrası çıkarılan 1982 Anayasası'nın bir ürünü olan YÖK'tür. YÖK ve üniversiteler özerk midirler? Ya da ne kadar özerktir? Özerk olması gereken tek tek üniversiteler midir yoksa YÖK mü? Özerklik üzerinden örneğin daha somut olarak şu sorular da sorulabilir mi?

- Üniversitenin oluşturduğu akademik takvime, çok olağan dışı gelişmeler de olsa, siyasî iktidarlar müdahale edebilir mi? Ya da daha açık sorayım: Bir üniversite yönetimi "YÖK Başkanlığının (...) tarihli açıklaması doğrultusunda Üniversitemizin eğitim öğretim faaliyetlerine ikinci bir duyuruya kadar ara verilmiştir" diyebilir mi?

- Durum her ne olursa olsun, YÖK'ün bir yazısı ile Türkiye'deki tüm fakülte dekanlarının bir günde istifası alınabilir mi?

- Haksız itham ve suçlamalarla bir öğretim üyesi kolaylıkla, herhangi bir yargı kararı olmaksızın, mesleğinden el çektirilebilir mi? Ya da bir öğretim üyesinin iş güvencesi nedir ya da öğretim üyeleri kendilerini ne kadar güvende hissetmektedir?

- Sahi bir öğretim üyesi veya elamanı problem gördüğü her alanda bilimsel araştırma yapıp yayımlayabilir mi? Hadi yayınladı, bundan dolayı bilimsel etik dışında, idari veya cezai yargılanmama güvencesine sahip midir?

Dahası da var... Ama bu sorularla yetinelim. Bugün 15. yüzyıldan daha ileri de olmamız gerekiyor değil mi? Medreseler, bir ortaçağ eğitim kurumu olarak belli bir süre ihtiyaca cevap vermiş ve güçlü olmuşlardır. Ama bazı özellikleri yönünden sahip oldukları güçlerini sürdürmeleri beklenemezdi. Neden? Öncelikle medreseler her şeyden önce bir araştırma kurumu değil, bir öğretim kurumu olarak tasarlanmışlardır. Sorgulayan, eleştiren, yaratıcı bilim insanı yerine nakilciliğe yönelmişler ve en üst düzeyde kendilerini gerçekleştirmek isteyenler de, bilim ve araştırma alanında değil de kadılık vb. yöneticiliği bir VIP (çok önemli insan) alanı olarak görmüşlerdir. Ne yazık ki, 16. yüzyıldan sonra medreseler bozulmaya ve gerilemeye başlamışlardır. Medreselerin bozulma dönemlerine ilişkin üniversitelerimiz için olumsuzluklardan çıkarılabilecek dersler ise daha fazladır.

Olumsuz Durumlardan Çıkarılabilecek Dersler

Değerli Türk eğitim tarihçisi Prof. Dr. Yahya Akyüz, medreselerin bozulma nedenlerini ve bazı olumsuzlukları günümüz üniversite problemlerine dikkat çekerek şöyle açıklama yoluna gitmiştir:

“Medreselerin bozulmasına yol açan nedenlerden bazıları, öğretim ve yetiştirme sürelerinin kısaltılması, bilgilerin üstünkörü okunması, bir an önce üst makamlara atlama hırının oluşması idi. Üniversitelerimiz mutlaka bundan ders almalıdır... Araştırma yapıp bilgi üreten öğretim üyeleri ile böyle yapmayan öğretim üyeleri arasında uygulamada fark gözetilmemektedir. Bilimsel nitelikli kurumların oluşturulmasında bile bilim dışı “sübjektif tercihlerin” etkin olduğu bir gerçektir. Öteden beri mevcut, fakat günümüzde daha da belirginleşen bu durum Osmanlı (medreselerin) bozulma dönemini andırmaktadır.”

Neydi Medreselerin Olumsuz Yönleri veya Bozulma Nedenleri?

Evvela, medreselerde tenkit (eleştiri) zihniyeti gelişmemiştir. Birbirinin benzeri üstün körü çoğaltılan eserler, sanki kutsal metinlermiş gibi yüzyıllarca okutulmuştur. Haşa bu metinler üzerinden öğrenenlerden Allah adına itaat ve teslimiyet beklenmiştir. Zaman ve mekândan, bilimsel gerçeklikten koparılan eğitim, dini bir hüviyete bürünmekle birlikte dinin aslından da uzaklaşmıştır. Ahmet Yaşar Ocak’ın *Osmanlı İmparatorluğu ve İslâm* adlı eserinde belirttiğine göre 15 ve 16. yüzyıllarda medresede yazılan 189 eserden sadece 20’si akli ilimlere aittir. Geriye kalan dini eserler de daha önce otoritelerin yazdığı eserlerin şerh ve yorumlarından ibarettir. Yeni eserler yazılmamış, ekoller oluşmamıştır. Müderrisler saygınlıklarını ilim ve araştırmadan değil, siyasi nüfus sahibi olanlarla düşüp kalmakla sağlamaya çalışmışlardır. Gelibolulu Mustafa Âli (1541-1600) ve Koçi Bey (ölüm tarihi 1650) bu kurumların bozulma nedenlerini açık bir şekilde zamanında dillendirmişlerdir.

Gelibolulu Mustafa Âli, “... zamanımızda müderrislerin haftada dört derse devamları ve dânişmendlerin dersleriyle iştigal ve istifadeleri muhal (gerçekleşmez) oldu. Müderris vardı ki, ayda bir kere derse varmaz, nice varsın ki, okutacak talebe bulunmaz ve bulunsa da kendisi ders vermeğe kadir olmaz...” demiştir.

O, medreselerde müderrisliklerin rüşvet ile alınıp satılır hale geldiğini, bu makama geçmekten amacın “mal mülk biriktirmek, siyasî otoriteye hoş görünüp kendi çıkarlarını gerçekleştirmek” olduğunu söylemiştir. Devlet, lâıyk ve hakkı olana değil, rüşvet verene ve koruyucusu olanlara müderrislik, yani öğretim üyeliği vermektedir. Bilenle bilmeyen, erdemli olanla olmayanlar ayırt edilememekte; aksine bilenler ve bilimsel makama getirilmesi gerekenler kıyıya köşeye itilmektedir... Sonuçta, Mustafa Âli, “Okumak ve yazmak ayıp oldu, bu ayıp arasında ilim, bilgi ve erdemlilik gayip (yok) oldu” demiştir. Mustafa Âli’ye göre “ilim yolunun düzelmesi”, bilenle bilmeyenlerin bir tutulmayıp, eğitim ve öğretim görevlerinin bilenlere ve hak edenlere verilmesi ile mümkündür.

Koçi Bey de yazmış olduğu risalelerde (makalelerde) medreseleri eleştirmiştir. Ona göre de medreselerin başlıca bozulma nedenleri, cahil ile âlim arasında fark gözetilmeden müderrisliklerin para ve hatır gönül yoluyla layık olmayanlara verilmesi, başka deyişle mülâzemet* yolunun bozulmasıdır. “Şer’i şerifin bekası ilimle ve ilmin bekası ulemâ ileldir” diyen Koçi Bey, Pa-dışaha yazdığı layihada eskiden düzenli giden işlerin nasıl bozulduğunu şöyle ifade etmiştir: Giderek her maslahata hatır karışmış, her işe müsamaha olunmuş ve hak etmeyenlere birçok mevkiler verilerek eski kanun bozulmuştur. Mülâzemet yolu bozulmuş ve para ile satılır olmuştur. Medreseler, cahil müderrislerle doldurularak iyi ile kötü belirsiz hale gelmiştir. Sonuçta iyilerin, iyi işlerin değeri bilinmediği ve kötülerin de kötülükleri cezasız kaldığından, âlim ile cahil arasında fark gözetilmeyip âlimlerin kıymeti bilinmediğinden gerçek âlimlerin de halk nazarında itibarı kaybolmuş ve saygınlıkları gitmiştir.

Mustafa Âli ve Koçi Bey olmak üzere her ikisinin medreselerin halen güçlü olduğu ve bozulmaya yüz tuttuğu erken bir dönemde (16 ve 17.

* “Mülâzemet”, yüksek dereceli medrese tahsilini tamamladıktan sonra mezun olanların, ilmiye teşkilatında herhangi bir vazife alabilmesi veya kısaca medreselere müderris atanma sistemi olarak tanımlanabilir. Bu sistemle medreselere ilk zamanlar nitelikli kimseler seçilip atanmıştır. Ancak bu düzen zamanla bozulmuştur. Hatta “beşik uleması” denilen babadan oğula müderrislik payesi verilen uygulamalara da gidilmiştir. Bu da medreselerin bozulma nedenlerinden biridir.

yüzyıllar), dikkat çektikleri en önemli problem, müderrislikte yani öğretim elamanı seçimi ve istihdamında liyakatin gözetilmemesidir. Başka bir ifade ile işin ehline verilmemesi; âlim ile cahilin ayırt edilmemesi ve rüşvet, hatır gönül ilişkileri ile medreselerin doldurulmasıdır.

Bugün medreseler Türk eğitim tarihi için arkaik kurumlardır. Ülkemizde üniversitelerin kuruluşu ise 1860'lara kadar götürülebilir. 1933'te ise biçimsel olarak Batılı anlamda bugünkü üniversitelerimize kaynaklık eden bir yapılanmaya gitmiştir. Ya bugünkü üniversitelerimize ne demeli? Üniversitelerimizin kuruluşunda mı bir problem vardı? Ya da çağdaş bir kurum olarak teşekkül etti de aynen medreseler gibi benzer nedenlerden dolayı bozulmaya mı yüz tuttu? Elbette bu sorular tartışılabilir, tartışılmalıdır da... Ancak burada benim sorularım daha somut olmalı, değil mi? Cumhuriyetimizin yüzüncü yılında üniversitelerimiz için acaba medreselerin bozulma ve gerileme dönemleri üzerinden şu sorulara açıklık getirilebilir mi?

- Üniversitelerimiz öğretici veya araştırmacı mıdır? Ya da her ikisi midir veya hiç biri mi? Öğretim ve araştırma işlerinde üniversitelerimizin başarısından ne kadar söz edebiliriz?

- Üniversite yöneticileri, öğretim elemanları ne kadar liyakatlıdır veya ehil insanlardır? Liyakat var ise, basında neden sık sık ilk beş yüze giremeyen Türk üniversitelerinden söz edilir? Neden birçok üniversite rektörünün kayda değer bir yayını olmadığı yönünde haberler yapılır?

- Üniversite profesörlerinin profesörlükten öte VIP alanı olarak gördükleri saha bilim ve araştırmaya dayalı yayınlar mıdır? Yoksa siyasete girip bakan veya milletvekili olmak ya da bir masa başında kendisine makam ve mevkii edinmek midir? Sanırım en kolay ulaşılabileni de rektörlük; okul müdürlüğü gibi. Sahi hangi ölçütleri sağlayanlar rektör olabiliyor?

- Üniversite içinde ve dışında en çok itibar gören araştırma ve bilimle meşgul olan öğretim elemanları mıdır? Yoksa çok da kayda değer araştırma ve yayın yapmadığı halde öğretim elemanı sıfatını taşıyıp da yönetim kademesine atananlar mı itibar görmektedir? Aynı unvanı taşıyanların standartlarının başka başka olması bir haksızlık değil midir?

- Doçentlik ve profesörlük atamaları hangi ölçütlere göre yapılmaktadır.

Eğer bu ölçütler var ve objektif ise neden sık sık değiştirilir, kime göre niçin?

- Basında niçin sık sık üniversitelerdeki soy isim benzerliklerinden veya akraba-i taallukattan söz edilir?

- Üniversitelerimizde ne kadar özgün eser verilmektedir? Ya da üniversitelerde ders kitabı olarak okutulan eserler ne kadar özgündür? Birbirinin benzeri ders kitapları neden hep başka başka akademisyen yazarlar tarafından yazılıp durur?

- Üniversiteler tarafından verilen akademik unvanlar, neden bu unvana sahip akademisyenlerin siyasî tercihlerine göre değerlendirilir. Kimileri "saygın profesör" olarak adlandırılırken kimileri "sözde profesör" ithamına maruz bırakılmaktadır? Bu, nasıl bir gerçekliktir? Saygınlığın ölçüsü siyasî aidiyetler mi olmalı, yoksa bilimsel liyakat mı?

- Sahi, az da olsa "Türk bilim insanı" olarak nitelenenler, bizim üniversitelerimizden mi yetişmişlerdir? Yoksa bunlar, yurt dışında eğitim almış olanlar mıdır? Niçin kendi aydınımızı yetiştiremiyoruz? Bunun özerklik ve liyakatle bir alakası olabilir mi?

- Neden herhangi bir güçlkle (salgın, deprem felaketi gibi) karşılaşıldığında hemen ilk faaliyetine ara verilecek veya eğitim takvimi ötelecek kurumlardan biri olarak özelde üniversiteler, genelde eğitim kurumları olarak görülür?

Bu soruların sayısı daha da artırılabilir. Eminim bu sorulara bir çok okuyucu da yeni ilaveler yapacaktır. Hatta benim sorularımı eksik ve çok ürkekçe bulacaktır. Eleştirileriniz başım üstüne. Bugün için arkaik kurumlar olarak bilinen medreselerin bozulma neden ve biçimleri yalnız yukarıda belirtilenlerle sınırlı değildir. Medreselerin içine düştüğü problemlerin kaynaklarına ilişkin bazı genellemeler de yapılabilir: Örneğin medreselerin bozulma neden ve biçimleri;

* Siyasetin bilim anlayışını baskı altında ve dar kalıplar içinde tutması,

* Her şeyin ve bilimin temelinde iman/din esaslarının aranması,

* Batı ile karşılaştırma yapılmak istenmemesi,

* Kural, ilke ve disiplinin olmaması veya bozulması,

* Müderris atamalarında mülâzemet sisteminin bozulması; rüşvet, hatır, gönül ilişkileri ile atamaların yapılması,

* Duraklama ve gerileme dönemlerinden göçler nedeni ile medreselerin bir sığınma yeri olarak kullanılması...

Bu durumlar üzerinden de üniversitelerimizin problemleri ile ilgili yeni sorular sorulabilir. Sorulmalıdır da. Niçin? Üniversitelerimizin geçmişteki yaşanmış sorunların aynısı yaşaması için. Yoksa “tarih tekerrürden ibarettir” sözünün gerçekliği ile yeniden ve yeniden tanışmış oluruz. Önerim, cumhuriyetimizin yüzüncü yılında üniversitelerimizin çağdaş yükseköğretim kurumları olabilmesi için geçmişin olumlu ve olumsuz yönlerinden dersler çıkarılmasıdır. Burada medreselerden ilk ve önemli çıkarabileceğimiz bir iki ders ise, öncelikle özerklik ve liyakattir. Bugün tüm dünyada üniversitelerin özgür veya en azından özerk olması gerektiği genel olarak kabul görmüş bir ilkedir. Özgün araştırma ve bilimsel üretim için de liyakat kaçınılmazdır. Üniversiteler, kimi ideolojilerin veya onu ele geçiren belli güçlerin arka bahçesi değil; bir toplumda, aklın ve bilimin toprakları ve atar damarları olmak zorundadır.

Kaynaklar

- Akyüz, Y. (2020). *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Beyazıt, Y. (2014). *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ersoy, M. A. (1989). *Safahat* (Neşre Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ). İstanbul: Gonca Yayınevi.
- Kafadar, O. (1997). *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Korkut, H. (2001). *Sorgulanan Yüksek Öğretim*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2021). *Osmanlı İmparatorluğu ve İslâm*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Uygun, S. (2018). *Türkiye’de Eğitimde Millîlik Yönelim ve Yaklaşımları*. Ankara: Maya Akademi Yayınları.
- Uygun, S. (2021). *Ah Şu Okullar Yok mu Okul Eleştirileri ve Sınıf Dışı Eğitim*. İstanbul: Aktif Yayınevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2014). *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.